

Dr. sc. Jasmina ŽIVKOVIĆ

Istorijski arhiv Požarevac, Srbija

jasminazivkovic@yahoo.com; jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs

1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article

UDK/UDC: 930.25:002:004.01:069.5(497.11)

SPECIFIČNOSTI FORMIRANJA ELEKTRONSKIH ZBIRKI (ARHIVSKIH) DOKUMENATA

Apstrakt: *Arhivistička normativa, teorija i praksa u Srbiji i zemljama okruženja počivaju na principu formiranja arhivskog fonda kao celine arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalog radom pravnog ili fizičkog lica. U slučajevima kada nije moguće postići organsku celinu arhivske građe jednog tvorca, govorimo o skupini arhivskih dokumenata različite provenijencije i vremena nastanka, te formiramo zbirke arhivskih dokumenata. Anglosaksonska arhivistika, nasuprot kontinentalnoj, prioritet daje arhivskim zbirkama.*

Na osnovu najnovijih arhivskih propisa u Srbiji, koji poznaju i uređuju ravnopravno klasičnu i izvorno nastalu elektronsku arhivsku građu, posebno onih koji regulišu status elektronskog dokumenta i elektronske arhive, zaključujemo da njihova primena u praksi dovodi do pridavanja sve većeg značaja arhivskim zbirkama, istina onih koje će se formirati u okviru elektronske arhivske građe. Istovremeno, posebno kada se radi o pravnim subjektima kao stvaraocima, zbirke istovrsnih arhivskih dokumenata nastalih u njihovom poslovanju nastaju na državnom nivou, čineći tako upitnim primenu osnovnih arhivističkih principa o formiranju arhivskih fondova i zbirki elektronskih arhivskih dokumenata. Iako je realnost u sticanju statusa arhivske građe kao kulturne baštine, kada je reč o sferi elektronskih dokumenata, u praksi još uvek budućnost na ovim prostorima, neophodno je strukovno rešiti niz prethodnih pitanja koja su u vezi sa ovom temom.

U radu smo pokušali da odgovorimo na dilemu u pogledu odnosa između arhivskog fonda i arhivske zbirke u najnovijim propisima o analognoj i elektronskoj arhivskoj građi. Na osnovu istraživanja relevantnih propisa u domaćoj i uporednoj arhivistici, predstavljamo aktuelno stanje u arhivskom sistemu Srbije, nastojeći da u vremenu stvaranja dokumentacije kroz elektronske informacione sisteme, sagledamo dalji put arhivistike kao nauke, teoretskih i praktičnih njenih dometa u budućnosti.

Ključne reči: *Arhivska zbirka, kriterijumi formiranja arhivske zbirke, klasična i elektronska arhivska građa i dokumentarni materijal, zakonski propisi, stvaraoci arhivske građe i dokumentarnog materijala, odnos arhivskog*

fonda i arhivske zbirke, arhivska zbirka elektronskih dokumenata, uporedna arhivistika.

THE SPECIFICITIES OF FORMING ELECTRONIC COLLECTIONS (ARCHIVAL) DOCUMENTS

Apstrakt: *Archival norms, theory, and practice in Serbia and neighboring countries are based on the principle of forming an archival fonds as a whole of archival material and documentary material created by the work of a legal or natural person. In cases where it is not possible to achieve an organic whole of archival material from a single creator, we speak of a group of archival documents of different provenance and creation dates, forming collections of archival documents. Anglo-Saxon archival science, in contrast to the continental approach, prioritizes archival collections.*

Based on the latest archival regulations in Serbia, which equally address both traditional and electronically created archival material, especially those regulating the status of electronic documents and electronic archives, we conclude that their application in practice is leading to increasing importance being placed on archival collections, particularly those formed within electronic archival material. At the same time, especially when legal entities are the creators, collections of similar archival documents resulting from their operations emerge at the state level, thus calling into question the application of basic archival principles regarding the formation of archival fonds and collections of electronic archival documents. Although the reality of obtaining the status of archival material as cultural heritage is still a future concern in the sphere of electronic documents, it is crucial to professionally address a series of prior issues related to this topic.

In this paper, we have attempted to address the dilemma regarding the relationship between archival fonds and archival collections in the latest regulations on analog and electronic archival material. Based on the research of relevant regulations in domestic and comparative archival science, we present the current state of the archival system in Serbia, aiming to consider the future path of archival science, its theoretical and practical developments in the age of documentation creation through electronic information systems.

Key words: *Archival collection, criteria for forming an archival collection, classical and electronic archival material and documentary material, legal regulations, creators of archival material and documentary material, the relationship between archival fonds and archival collections, archival collection of electronic documents, comparative archival science.*

O zbirnama arhivskih dokumenata

Arhivistička teorija i praksa je tokom 20. veka težište svog rada, sa pojedinačnih dokumenata „usmerila“ ka „njihovom srastanju u veće jedinice“ ili skupinama arhivskih dokumenata. Svakako je u osnovi arhivistike i nastajanja arhivskih celina upravo dokument sa svim svojim materijalnim i formalnim, sadržinskim, vizuelnim, vremenskim i strukturnim karakteristikama, unutrašnjim ili spoljašnjim obeležjima. Njegovim autentičnim „umnožavanjem“ djelovanjem njegovog tvorca, nastaju arhivske celine, pa je razumljivo i neophodno zanimanje arhivista za arhivski dokument kao stvaralački segment veće arhivske skupine.

U arhivističkoj teoriji, skupine arhivskih dokumenata se međusobno mogu suštinski razlikovati. Na temelju arhivističkih principa postavljenih još s početka razvoja moderne evropske arhivistike, kao stručne i naučne discipline, do danas optiraju dve osnovne vrste skupina arhivskih dokumenata: arhivski fond i arhivska zbirka. Osnov stručnog arhivističkog rada i naučne obrade arhivske građe u Srbiji, zemljama okruženja kao i većini kontinentalnih arhivskih sistema jeste fondovski princip. Po njemu, arhivski fond čini skupinu arhivskih dokumenata organski „izraslih iz delatnosti jedne institucije, društvenog tela, porodice ili nekog lica“, kako je to definisano još 1841. godine prilikom uređenja departmanskih komunalnih arhiva u Francuskoj.¹ Tokom vremena, bilo je izvesnih dopuna u poimanju arhivskog fonda, već prema „specifičnim istorijskim prilikama pojedinih zemalja, potrebama njihove arhivske službe i shvatanjima arhivističkih teoretičara“. Njihova međusobna odstupanja u pojmovnom određenju arhivskog fonda nisu bila dovoljno „ubedljiva“, te su se više svodila na polemička razmatranja o fondovskom sistemu kao specifičnom,² bez da je istovremeno bilo ključnih promena u opisu, značaju i funkcionalnoj primeni principa arhivskog fonda kao osnova za grupisanje, sistematizovanje, klasiranje, sređivanje i obradu arhivske građe. Samim tim, i njeno dalje pronalaženje i stavljanje na uvid javnosti u istraživačke ili privatno-pravne svrhe, operativan ili naučni rad. Tako su do danas „spisi jedne registrature kao prirodna zajednica koja se temelji na jedinstvu provenijencije“ ostali arhivska celina ili arhivski fond, koji čine „dokumenta, s obzirom na svoj postanak, međusobno organski povezana i gde postoji prirodna veza sa pravnom ili fizičkom osobom iz čijeg su rada i delovanja proistekla“.³ Stoga, princip arhivskog fonda u savremenoj arhivističkoj teoriji i praksi zavređuje posebno mesto, shodno čemu se arhivisti i opredeljuju za očuvanje ovog pristupa u svom stručnom i naučnom radu.⁴

¹ Iz *arhivistike*, Priručnik za radnike u arhivima, Beograd 1959, 103-106.

² Isto, 194.

³ Krešimir Nemeth, Arhivska građa, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977, 28. (dalje: K. Nemeth, *Arhivska građa*); Bogdan Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006.

⁴ Više o značaju arhivskog fonda u okvirima savremenih izazova uporednog nastanka arhivske građe u klasičnom i elektronskom obliku, autorka je iznela u obrade teme *Arhivski fond kao*

Međutim, ne manji značaj pripada i arhivskim zbirkama (kolekcijama). One stoje „nasuprot arhivskim fondovima“, kao skupinama organski povezanih arhivskih dokumenata, i predstavljaju „veštački stvoren skup dokumenata“. Upravo ta međusobna povezanost i uslovljenost svih delova arhivskog fonda, izostaje kod zbirki. Njih karakteriše veštački, proizvoljno stvoren skup dokumenata najrazličitije provenijencije, nastao prema interesu stvaraoca ili kolekcionara kao imaoca. Kada je oblikovana u arhivu, zbirka ima prefiks „arhivska“, ali ravnopravno može nastati i u drugim ustanovama kulture i zaštite kulturnog nasleđa. Neretko ih pronalazimo i kod stvaralaca, pre svega u posedu pojedinih porodica ili pojedinaca, u kom slučaju govorimo o porodičnim ili ličnim kolekcijama.⁵ Takođe, praksa pokazuje da se zbirke arhivskih dokumenata formiraju i kod administrativnih stvaralaca kao serije istovrsnih dokumenata, koje čine posebne podceline u okviru arhivskog fonda tog stvaraoca (na primer, zbirka projekata ili platnih spiskova, kod većih stvaralaca privredne delatnosti).⁶

Kada je u pitanju definisanje zbirki arhivskih dokumenata, suštinski postoji istovetan stav kod arhivskih teoretičara i praktičara, na međunarodnom planu i prostoru nekadašnje Jugoslavije. Po mišljenju ruskih arhivista, a na osnovu arhivističke tradicije Sovjetskog Saveza, zbirku čini „skup ili grupa dokumenata koji su nastali delatnošću nekoliko osnivača fondova, a koja sastavljač objedinjava po određenom principu“, tematskom, autorskom, nominalnom. Principi (lični, nominalni, autorski i slično) za ustanovljavanje zbirke mogu biti različiti, zavisno od specifičnosti građe i cilja koji se teži formiranjem te zbirke. Oni se mogu i kombinovati, a obrazovanje zbirki je na neki način i „arhivistička nužnost i potreba“, posebno kada se pregledom često nekompletnih administrativnih fondova utvrdi postojanje vrednih pojedinačnih arhivalija, registraturski međusobno nepovezanih, kojima se ne može utvrditi i verifikovati pripadnost određenom arhivskom fondu.⁷

Govoreći o sređivanju arhivske građe u arhivima, nemački arhivista G. Enbers nije definisao pojam zbirki, ali je opisao stručni postupak sređivanja „specijalnih vrsta akata“, kao što su bile tada povelje, karte, planovi, čime je praktično obradio posebne vrste arhivskih skupina najpribližnije potom

cjelina u kontekstu propisa o elektronskoj arhivskoj građi, koji je predstavljen na IV Kongresu arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, na Vlačiću, juni 2024. godine.

⁵ K. Nemth, *Arhivska građa*, 29.

⁶ Primera radi, sedamdesetih godina 20. veka i u pojedinima arhivima u Srbiji, pa i Istorijskom arhivu Požarevac, su se formirale zbirke istovrsnih dokumenata, kao što su platni spiskovi i akta o zaradama zaposlenih, koji su izdvajani iz arhivskih fondova, objedinjavani u „veštačku“ tvorevinu dokumenata iste vrste i značaja, a iz čisto praktičnih razloga i olakšanog istraživačkog rada stručnih lica u arhivima u cilju izdavanja uverenja ili overenih fotokopija ovih dokumenata po zahtevima lica odnosno stranaka za ostvarivanjem određenih prava po osnovu rada i penzijsko-invalidskog osiguranja. Izvor: Službene evidencije Istorijskog arhiva Požarevac, *Opšti inventar o arhivskoj građi IAP*.

⁷ L. A. Nikiforova, G. A. Belova, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR-a*, (prevod stručne literature), izdanje Zajednice arhiva Srbije, Beograd 1976, 27.

utvrđenom pojmu zbirki. Zbirke kao posebne skupine/serije akata treba sređivati drugačije nego kada je reč o arhivskim fondovima, čak iako te zbirke akata mogu biti deo arhivskog fonda.⁸ O odnosu između arhivskog fonda i zbirke promišlja i Laura Millar, posebno u delu kada „serija istovrsnih dokumenata“, na primer fotografija, koje po svojoj temi i obličju čine zbirku ovih dokumenata, ali istovremeno takva zbirka predstavlja i deo ličnog arhivskog fonda stvaraoca, zajedno sa drugim vrstama dokumenata koji su proistekli iz rada pravnog ili fizičkog lica.⁹ B. Stulli kaže da je „polazna osnova stvaranja svakog arhiva organska celina svakog arhivskog fonda“, iz više razloga, od kojih je jedan i činjenica što je ta građa funkcionalno nastala i činila „prirodnu zajednicu“ još kod svog administrativnog stvaraoca, tako da u tom obliku opstaje i čuva se po preuzimanju u arhiv. Sva ostala arhivska građa, nesvrstana, za koju je „zaista utvrđeno da ne pripada ni jednom arhivskom fondu“ razvrstava se u zbirke.¹⁰

Prioritet fondovskog principa u arhivistici na prostoru nekadašnje Jugoslavije, ogledao se i u kreiranju stručnih propisa, uputstava i preporuka o formiranju i sređivanju arhivskih fondova. Na tom principu i proklamovanim, potvrđenim, analitički postavljenim stručnim uputstvima Arhivskog veća u Srbiji sredinom 20. veka, arhivi i danas djeluju. Manje je, čini se pažnje posvećeno normativi vezanoj za arhivske zbirke. Istina, ne možemo poreći postojanje stručnih uputstva o čuvanju i obradi zbirke fotografije odnosno formiranju, sređivanju i obradi zbirke plakata,¹¹ ali načelno bi se reklo da su zbirke bile posmatrane kao „sporedan segment“ u arhivskoj stručnoj normativi. Unatoč tome je u velikom broju arhiva, na primer, ustanovljena i *Varia*, kao jedna od specifikuma arhivskih zbirki koja oslikava skupinu arhivalija najraznovrsnijeg porekla, često različitog formata, spoljašnjeg obeležja ili sadržine, tematike. Upravo se u tim razlikama i pronalazi vrednost ovako formirane zbirke, koja predstavlja nezaobilazan izvor za istorijska i druga naučna istraživanja najrazličitijih pitanja.¹²

⁸ Gerhard Enbers, *Poslovi o arhivu, originalno izdanje*, Berlin 1967. (prevod Zajednica arhiva Srbije), Beograd 1981, 112-115.

⁹ Laura A. Millar, *Archives, principles and practices*, GB by MPG Books Group, UK 2010, 107-108. (dalje: L. A. Millar, *Archives, principles and practices*).

¹⁰ Bernard Stulli, Arhivi, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977, 18.

¹¹ Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija, *Arhivski pregled*, br. 1-2. Beograd 1971, 157-161; Uputstvo o formiranju, sređivanju i obradi zbirke plakata, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1985, 177-183.

¹² Iako se opravdano smatra jednom od najvrednijih i najraznovrsnijih arhivskih zbirki, za sređivanje *Varie* nisu utvrđena arhivistička uputstva, tako da je klasiranje, sistematizacija, obrada i vrednovanje dokumenata koja pripadaju ovoj zbirci prepušteno stručnom znanju, interesovanju i „budnom oku“ arhiviste. Izvor: Istorijski arhiv Požarevac, *Varia (1791-)*, analitički inventar, uvodni tekst: Nataša Milošević Dulić, *Zbirka Varia (1791-)*, istorijska beleška, 5-9.

Arhivske zbirke u elektronskom svetu

Zaključujemo da značaj arhivskih zbirki nije umanjen, a odnos između fondovskog principa i principa formiranja zbirki zaokuplja iznova pažnju arhivističke teorije i prakse. Posebno u vremenu digitalnih izazova, koji su, u svojoj praverziji, kao „automatska obrada podataka“ bili poznati u arhivskom zakonodavstvu Srbije još u drugoj polovini 20. veka. Otuda je, promišljajući o vrstama zbirki, B. Lekić istakao da zbirke možemo sagledavati i kao „klasične“ odnosno one koje arhivi već poseduju, i koje se sastoje uglavnom od papirnih dokumenata. Sa druge strane, sve više prisutne „savremene“ zbirke dokumenta jesu i one koje sabiraju dokumenta „karakterističnih oblika, vrsta i podloga“ ili nastaju korišćenjem savremenih tehnologija.¹³ Iako je u svojim razmišljanjima Lekić zbirke „novih medija“ uglavnom „ograničavao“ na tehničku stranu dokumenta, misleći pre svega na već dobro poznate forme dokumenata kao što su fotografije, karte, vizuelni, akustični i drugi zapisi, mišljenja smo da je svojim razmišljanjem zakoračio, pre skoro dve decenije, u svet digitalnih dokumenata, koji su sada „odškrinula vrata“ arhivistike u Srbiji. Zbirke istovrsnih elektronskih dokumenata, čije je formiranje već započelo u Srbiji, a u pojedinim zemljama okruženja i Evrope, traje desetinama godina, od arhivista „traže“ ozbiljne pripreme i izradu procedura za njihov stručni tretman i obradu.

Susret sa najnovijim „trendovima“ savremenog poslovanja i pravnog prometa ponovo u prvi plan ističe promišljanje o značajnu arhivskih zbirki, posebno onih koje nastaju kod administrativnih stvaralaca arhivske građe i dokumentarnog materijala u izvornom elektronskom obliku. O višestrukim izazovima, koji nisu vezani isključivo za izvornu elektronsku dokumentaciju, već i za digitalizaciju klasične arhive, govore i arhivisti u Evropi. *Decentralization of information*, kako je vidi L. Millar, može značiti i bojazan o kojoj govorimo već duže vreme kada je reč o dostupnosti digitalizovane ali i elektronske arhivske građe, njenoj zaštiti od nezakonite upotrebe ili „zakonite zloupotrebe“.¹⁴ Međutim, u strukovnom smislu, „decentralizaciju informacija“ možemo razumeti i kao mogućnost razgradnje celine arhivskog fonda utemeljenog na tradicionalnim dobro uklopljenim i funkcionalnim arhivističkim principima. Posebno dolazi do izražaja u sferi elektronske arhivske dokumentacije i elektronskog arhiviranja, čija metodologija u središte pažnje arhivistike „vraća“ arhivski dokument kao „pojedinačnu vrednost“, koja pohranjivanjem u okviru grupacije istovrsnih dokumenata, biva „istrgnuta“ iz svoje „prirodne, organske“ celine i prestaje da bude deo arhivskog fonda. Intenziviranjem elektronskog administrativnog poslovanja, pojavom i definisanjem, te stavljanjem u zakonske okvire elektronskog dokumenta, njegovom operativom i „virtuelnim kretanjem“, obrazuju se skupine istovrsnog elektronskog dokumentarnog materijala, koje imaju za sada operativan značaj,

¹³ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 142.

¹⁴ L. A. Millar, *Archives, principles and practices*, 205-209.

ali neke od njih čine elektronska dokumenta sa rokom trajnog čuvanja i predstavljaju arhivsku građu kao deo kulturne baštine.

Status elektronskog dokumenta, njegovu definiciju, nastanak, validnost, operativni „život“, kretanje do formiranja predmeta i arhiviranja u okviru elektronskih informacionih sistema, uslova za trajno čuvanje i zaštitu, obradio je „set propisa“ o elektronskom dokumentu, elektronskom poslovanju i skladištenju elektronskih dokumenata.¹⁵ Za predmet našeg istraživanja jesu od važnosti i najnoviji propisi o upravljanju dokumentima, načinu evidentiranja, klasifikovanja, arhiviranja, čuvanja, odabiranja arhivske građe i dokumentarnog materijala u javnom sektoru (*Uredba i Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*,¹⁶ kao i *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*), čiji osnov pronalazimo i u odredbama *Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*.¹⁷ Na „krovnom“ arhivskom propisu zasnovana je i definisana procedura za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku, zajedno sa neophodnim tehničko-tehnološkim preuslovima.¹⁸

Uredba i Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave u Srbiji nisu posebno izdvojili regulativu „klasičnog“ kancelarijskog i arhivskog poslovanja u odnosu na elektronsko kancelarijsko poslovanje i upravljanje elektronskim dokumentima. Kancelarijsko poslovanje u javnom sektoru se uređuje jedinstveno bez obzira na formu zapisa odnosno dokumentarnog materijala. Sistem za upravljanje dokumentima, prema Uredbi, jeste jedinstveno softversko rešenje u okviru koga su dužni da svoje administrativno poslovanje obavljaju svi državni organi i drugi stvaraoci iz javnog sektora. Po osnovu toga je kreirana državna elektronska pisarnica, jedinstvena za sve korisnike u javnom sektoru, kojom se, po našem mišljenju, obezličava tvorac arhivskog fonda odnosno pravni subjekti koji su prema postojećim arhivskim načelima stvaraoci jedne arhivske celine neraskidivo vezane za status, poslovanje i život svog tvorca. Samostalno kancelarijsko poslovanje u novim uslovima elektronske poslovne komunikacije u javnom sektoru kao takvo više ne postoji. Administrativna i delatna autentičnost pojedinačnih stvaralaca stapa se u najširu državnu „administrativnu bazu podataka“ – državnu pisarnicu. Na taj način, jedan od kriterijuma za formiranje arhivskog fonda gubi svoju bitnost i svršishodnost, posebno kada su u pitanju

¹⁵ *Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, 52/2021. Na osnovu zakona je doneto 24 podzakonska akta, kojima su bliže uređena sva pitanja od značaja za elektronski dokument i njegov status, kretanje, validiranje, upotrebu i druga bitna pitanja.

¹⁶ *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 21/2020, 23/2021, 14/2023; *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 20/2022.

¹⁷ *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.

¹⁸ *Uredba o jedinstvenim tehničko-tehnološkim zahtevima i procedurama za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku*, „Službeni glasnik RS“, br. 107/2021, br. 116/2023.

elektronska dokumenta. Ovime se vraćamo na napred uočeno: da savremene tehnologije i elektronska arhiva ponovo izdvajaju dokument i daju mu prioritet u odnosu na predmet kao inventarnu, arhivsku jedinicu. Arhivske jedinice, kakvim ih je definisala arhivistička teorija a primenjuje arhivistička praksa u Srbiji, postepeno će prestajati da postoje, jer će se klasificirati pojedinačna dokumenta, što nam već potvrđuju uredbeni propisi o klasifikaciji dokumentarnog materijala.

Za sistem formiranja zbirke u sferi elektronske izvorne arhive, bitna je, dakle, i *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja* (2023),¹⁹ kojom se utvrđuje „klasifikacija po materiji dokumentarnog materijala“ nastalog u radu stvaralaca iz državnog i javnog sektora. Suštinska razlika u odnosu na Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave iz 1993. godine, u sastavu koga se nalazila „jedinствена klasifikacija predmeta po materiji“,²⁰ je ta što se aktuelnom Uredbom o klasifikaciji briše „klasifikacija predmeta po materiji“, a zamenjuje se izrazom „klasifikacija po materiji dokumentarnog materijala“. Time se po našem mišljenju, stvara i normativni osnov za raščlanjavanje predmeta i definisanje akata po vrsti. Samim tim se „otvara put“ za klasifikovanje i arhiviranje elektronske dokumentacije po principu serija odnosno zbirki. Na nivou elektronskog poslovanja javnog sektora u Srbiji, već su formirane posebne baze podataka i istovrsne dokumentacije koje su operativne, koriste se u svakodnevom poslovanju pravnih subjekata, a izvorni elektronski dokumentarni materijal se pohranjuje na državnom e-arhivu, koji bi po Zakonu o arhivskoj građi trebalo da „uspostavi“ i upravlja Državni arhiv Srbije u Državnom data centru za čuvanje i upravljanje podacima.

Na ovom mestu treba podsetiti da je *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti u Srbiji* (2020) „priznao ravnopravnu snagu“ arhivskom dokumentu u klasičnom i elektronskom izvornom obliku, time predvideo nastanak elektronskog dokumentarnog materijala i elektronske arhivske građe. Istovremeno je njime definisao arhivski fond kao celinu „arhivske građe, bez obzira na njen oblik ili nosač zapisa, koju je stvorilo i/ili primilo pravno ili fizičko lice u obavljanju svoje delatnosti, koji se čuva kao celina i ne može se deliti“, uz obavezu svakog stvaraoca i imaoca arhivske građe da istu čuva kao celovit arhivski fond. Na resorna je ministarstva, arhivski zakon „preneo“ obavezu standardizacije procedure za evidentiranje, klasifikovanje, čuvanje, vrednovanje arhivske građe i dokumentarnog materijala, tako da su sektori državnih poslova, uprave i javnih ovlašćenja, pravosuđa, obrazovanja i zdravstva obavezni da uredе jedinstveno administrativno poslovanje i kreiraju najširu listu kategorija za stvaraoce arhivske građe u svojim oblastima.²¹

¹⁹ *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*, „Službeni glasnik RS“, br. 14/2023.

²⁰ *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju državnih organa uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 10/1993, br. 3/2017.

²¹ *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.

O arhivskim ili administrativnim zbirkama, klasičnih papirnih ili novih elektronskih dokumenata, decidirano se u trenutno aktuelnim propisima u Srbiji ne govori. Praksa, međutim, ukazuje na njihovo „oživljavanje“ i sve veću aktuelnost u savremenom poslovnom okruženju, čime se „pomeraju“ i prelamaju tradicionalni arhivistički principi.

Istražili smo u praksi – zbirke elektronskih dokumenata

Šta se, međutim, dešava u poslovnoj (i arhivističkoj) realnosti u Srbiji? Pre svega, uobličen normativni okvir omogućio je učestalo elektronsko poslovanje između državnih organa i drugih pravnih i fizičkih lica, formirana je platforma e-uprave, kreiran je softver za jedinstvenu državnu pisarnicu, pre čijeg aktiviranja su već osmišljeni i zaživeli različiti elektronski sistemi u kojima se stvaraju izvorna elektronska dokumenta specifična za pojedine segmente „poslovnog i pravnog prometa“.

Najšira informaciona baza - dominantne elektronske zbirke u državnom sektoru

Pomenuti normativni okvir, posebno Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala, zajedno sa projektovanim (i još uvek neprimenjenim) Katalogom postupaka sa šifarnikom dokumentarnog materijala, mišljenja smo da pruža „zaokrenutu“ legitimnost obrazovanju zbirki elektronskih dokumenata kod stvaralaca, dakle još u toku nastanka dokumentarnog materijala. Analitički pristup u izradi Kataloga postupaka, sa popisom pojedinačnih vrsta dokumentarnog materijala, na najširem nivou, u sektoru uprave i javnih ovlašćenja, „ubrzava“ legalizaciju formiranja zbirki istovrsnih elektronskih dokumenata u toku njihovog kreiranja i pohranjivanja u okviru informacionih sistema koji podržavaju upravo ovaj način „klasiranja“ elektronskog dokumentarnog materijala.

Tome su doprineli i specifični propisi kojima se uređuje rad pojedinih državnih organa ili institucija, kao što je državna Agencija za privredne registre. Zamišljeno je da se u okviru evidencija koje vodi Agencija za privredne registre, formira baza podataka o svim privrednim subjektima koji su registrovani i ostvaruju delatnost na teritoriji Srbije. Takođe, po osnovu zakonskih propisa, Agencija je preuzela sve raspoložive evidencije nekadašnjih odeljenja privrednih sudova, za registraciju privrednih subjekata, u fizičkom obliku, o kojima su podaci inkorporirani u registar privrednih i drugih subjekata Agencije za privredne registre.²² Arhiv Agencije za privredne registre u svojim depovima sada pohranjuje i trajno čuva ovaj deo nekadašnjih arhivskih fondova

²² *Zakon o Agenciji za privredne registre*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2004, 111/2009, 99/2011.

privrednih sudova u Srbiji, čijim je radom u skladu sa nadležnostima tih sudova, nastajala ova vrsta dokumentacije koja ima karakter arhivske građe. Pri tome, Agencija nije pravni sledbenik ni jednog privrednog suda u Srbiji.

Dalje, u toku je „otvaranje“ dodatnih registara i unos podataka o pravnim subjektima iz javnog sektora (obrazovanje, kultura, zdravstvo) u jedinstvenu bazu podataka, čiji je sopstvenik takođe Agencija. Jedinstveni informacioni sistem u tom smislu, kreirala je država i on podržava samo inicijalne segmente „pravnog i poslovnog života“ jednog pravnog lica (istovremeno i stvaraoca arhivske građe i dokumentarnog materijala), dakle, projektovan je da evidentira i čuva samo akta o osnivanju odnosno registraciji pravnog subjekta po propisima koji su u tom smislu aktuelni u Srbiji. To u svetlu naših arhivističkih „promišljanja“ potvrđuje da je iz organskih arhivskih celini nastalih radom privrednih sudova „istrgnuta“ jedna vrsta dokumentacije, objedinjena na teritorijalnom principu države Srbije u zbirku istovrsnih dokumenata (osnivačkih, registracionih akata pravnih subjekata), koja sadrži i klasična, papirna dokumenta i ona koja nastaju u izvornom elektronskom obliku. U ovom slučaju se radi o dominantnoj administrativnoj zbirci dokumenata, koja ima svoj veliki operativni značaj, ali koja arhivistički govoreći, ima karakter arhivske građe jer je sastavljena od dokumentacije koja ima trajni karakter.

Po sličnom principu možemo govoriti i o informacionom sistemu Republičkog geodetskog zavoda Srbije, koji pohranjuje (ali i stvara) jednu vrstu vrlo značajne dokumentacije iz svog rada, a koja se odnosi na imovinsko-pravni status nepokretnosti u Srbiji. Podaci o vlasništvu na nepokretnostima, preuzeti iz nekadašnjih zemljišnih knjiga koje su formirane, vođene i stvarane u okviru Zemljišno-knjižnog odeljenja prvostepenih sudova u Srbiji, zajedno sa istovrsnim podacima i dokumentacijom koju kreira po zakonu danas Republički geodetski zavod, čine takođe specifičnu, ali vrlo značajnu zbirku arhivskih dokumenata trajnog karaktera, formiranu u elektronskom obliku. Naime, zemljišne knjige kao deo arhivskog fonda sudskih organa ostale su u okviru matične arhivske celine svog stvaraoca, sada pasivnog karaktera, predstavljaju arhivsku građu i u skladu sa arhivističkim propisima se predaju nadležnim javnim arhivima na trajno čuvanje i zaštitu. U ovom slučaju, ne možemo govoriti o devastaciji ili „cepanju“ arhivskog fonda pravosudne provenijencije, već samo o preuzimanju podataka o nepokretnostima i pravu vlasništva na njima i njihovom inkorporiranju u elektronska dokumenta o vlasničkim odnosima u Srbiji, koji čine zbirku katastarskih dokumenata i istovremeno predstavljaju bazu podataka o „vlasničkom statusu“ države Srbije.²³ Bezbednost informacionog sistema katastra nepokretnosti, sa svim relevantnim podacima i elektronskim dokumentima je posebno, ne manje značajno, pitanje, o kome se može dati veoma opsežna analiza sa arhivističkog, pravnog i istorijskog značaja.

²³ *Zakon o državnom premeru i katastru*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 92/2023.

Informacioni sistem pravosudnih organa – zbirka „osnovne delatnosti“

Kada govorimo o pravosudnim organima, ne možemo zaobići činjenicu da je i u ovoj delatnosti država posredstvom resornog ministarstva kreirala „jedinstveni informacioni sistem“ u kome se evidentiraju svi predmeti pravosudne delatnosti. Sistem je operativan i upotrebljiv, a podaci o kretanju predmeta su dostupni svim sudovima u Srbiji, čime je njegov značaj za nesmetan rad, međusobnu komunikaciju i saradnju ovih organa neosporan.²⁴ Sa stanovišta našeg istraživanja, problem sistema je u tome što evidentira samo jednu vrstu dokumentacije, i to predmete sudeće delatnosti, u okviru kojih vrednujemo dokumentarni materijal i arhivsku građu, dok izostaju sve druge kategorije dokumentacije, vezane za poslovanje i rad sudova izvan strogo osnovne delatnosti. Iako su državni organi, sudovi samostalno po organizaciji i mreži pravosuđa u Srbiji posluju kao pravna lica, te su prema arhivističkim principima i zakonu stvaraoci „organske celine“ arhivske građe i dokumentarnog materijala koji nastaje u „životnom procesu“ pravosudnog organa (kao što su, na primer, akta o sudijskim službenicima, dosijea zaposlenih, akta o finansiranju sudova i isplatama zarada, akta sudske uprave). Izdvajanjem samo jedne vrste dokumentacije koja nastaje radom sudova, svedočimo formiranju zbirke sudskih predmeta na nivou najpre jednog suda, a učinivši je dostupnom i drugim sudećim organima, kroz jedinstveni informacioni sistem, možemo govoriti o postojanju zbirke pravosudnih predmeta na državnom nivou. Kvalitativna razlika jedinstvenog informacionog sistema kod pravosudnih organa, u odnosu na druge, u ovom trenutku, jeste u tome što se još uvek radi samo o elektronskoj bazi podataka, a imajući u vidu to da sudovi i dalje svojim radom stvaraju dokumentaciju u klasičnom obliku, formiraju predmete po predviđenim klasifikacionim oznakama i kao takve ih pohranjuju na oročeno ili trajno čuvanje u arhivskom sudskom depou. Jedinstvo arhivskog fonda je još uvek očuvano u sektoru pravosuđa,²⁵ naš je zaključak, da razlog leži i u tome što se pravosudni organi „opiru“ primeni isključivo elektronskih dokumenata u sudskim postupcima, dajući svoju „prevashodnu veru“ klasičnim dokumentima, „sa pečatom i overom“, ceneći njihovu dokaznu i verodostojnu snagu na osnovu propisa po kojima sudovi funkcionišu.²⁶

²⁴ *Sudski poslovnik*, „Službeni glasnik RS“, br. 110/2009, br. 18/2022.

²⁵ Nedostaci jedinstvenog informacionog sistema u pravosuđu se sastoje u tome što sistem ne podržava evidenciju o arhivskoj građi i dokumentarnom materijalu shodno propisima o arhiviranju, tako da se podaci o predmetima suđenja ne mogu „izvoziti“ i uneti u elektronsku arhivsku knjigu.

²⁶ Istina, ne može se osporiti da je izvornom elektronskom dokumentu legitimno priznata dokazna snaga, ravnopravno kao i klasičnom dokumentu, sa pečatom i potpisom, pa se u tom smislu sa zanimanjem očekuje uvođenje elektronskog dokumenta, formiranje elektronskih sudskih predmeta i elektronsko poslovanje udolazećoj praksi pravosudnih organa. Videti više: *Zakon o elektronskoj dokumentaciji...*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, br. 52/2021.

Elektronske zbirke dokumenata u vaspitno-obrazovnoj delatnosti

Predmet čestih polemika predstavljaju i elektronske evidencije koje se vode u vaspitno – obrazovnim ustanovama, tačnije elektronskim dnevnicima obrazovnog rada. Osnovnim zakonom iz oblasti obrazovanja je predviđeno da obrazovno-vaspitne ustanove vode „propisanu evidenciju u štampanom i/ili elektronskom obliku“, ali je uspostavljen i uređen „jedinstveni informacioni sistem prosvete predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, obrazovanja odraslih, visokog obrazovanja i učeničkog i studentskog standarda“.²⁷ Iako je i podzakonskim propisima o vođenju evidencija i izdavanju javnih isprava predviđena mogućnost vođenja konkretne evidencije u klasičnom i/ili elektronskom obliku,²⁸ u praksi je evidentno da se u elektronskom obliku sve više po principu „obaveze i olakšanog rada“ vode pre svega dnevnicima vaspitno - obrazovnog rada (elektronski dnevnik), na način kako je to propisano od strane resornog ministarstva, i u okviru Jedinstvenog informacionog sistema prosvete (JIPS).²⁹ Jedinstveni informacioni sistem prosvete je uspostavilo i njime upravlja resorno Ministarstvo prosvete, koje je dužno da obezbedi i uslove za bezbednost i sigurnost tehničke opreme i softvera, te posebne resurse za funkcionisanje sistema. Ministarstvo je, na taj način, kreator i sopstvenik ovog informacionog sistema, u kome je ovlašćeno da vodi u elektronskom obliku određene evidencije iz sektora obrazovanja – registre (ustanova i akreditovanih visokoškolskih ustanova, akreditovanih studijskih programa, zaposlenih u ustanovama i visokoškolskim ustanovama, dece, učenika, odraslih i studenata).³⁰ I ovde je situacija jasna, jer je prosvetno ministarstvo istovremeno i stvaralac navedenih evidencija, koje su ustrojene na nivou i za potrebe sabiranja podataka u ovom sektoru, na državnom nivou. Problem (arhivističke prirode) nastaje u segmentu vođena elektronskih dnevnika obrazovno-vaspitanog rada kroz informacioni sistem JISP, jer se radi o evidencijama koje stvara svaka obrazovna ustanova pojedinačno, u toku svog rada i za potrebe odvijanja obrazovne funkcije na svom nivou. U klasičnom sistemu arhiviranja, dnevnicima rada su se vodili u rukopisu, na propisanim obrascima (koji su predviđeni i za elektronske dnevnik), a po zaključivanju na godišnjem nivou, odlagali su se i čuvali u okviru sedišta škole kao svog stvaraoca. Na taj su način činili deo arhivskog fonda škole, koja ih je i „proizvela“ u toku svog vaspitno-obrazovnog rada. U elektronskoj „eri“, dnevnika rada u školama kao organskih činilaca arhivskog fonda škole više

²⁷ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013, br. 92/2023.

²⁸ Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija i izdavanju javnih isprava u osnovnoj školi, „Službeni glasnik RS“, br. 102/2022. Matične knjige učenika se vode u rukopisu, klasično na predviđenim obrascima, uz „ručno upisane podatke i overene pečatom škole“.

²⁹ Videti više: Slobodanka Cvetković, Saša Cvetković, Elektronska dokumentacija u obrazovanju, na primeru osnovnih škola, u: *Arhivska građa u teoriji i praksi*, Zbornik sa Međunarodnog arhivističkog skupa ADS-a, Tara 2018, 157-160.

³⁰ Pravilnik o Jedinstvenom informacionom sistemu prosvete, „Službeni glasnik RS“, br. 81/2019.

nema. Pretočeni u informatički „jezik“, oni postaju integralni deo jedinstvenog informacionog sistema ministarstva prosvete, čineći tako posebnu seriju istovrsnih dokumenata nastalih u svim vaspitno-obrazovnim ustanovama na teritoriji Srbije. Gubi se autentičnost ove dokumentacije i njen operativni, ali u nekim slučajevima i dokazni karakter za potrebe stvaraoca iste, konkretna obrazovno – vaspitna ustanova kao stvaralac se istovremeno više ne prepoznaje, ili, ako se evidentira, tada ostaje nedovoljno značajan i vidljiv kao takav.

Istina je da se dnevnicima rada u školama ne smatraju arhivskom građom, rok čuvanja po zakonu za ovu vrstu dokumentacije iznosi 10 godina, ali je praksa u radu škola pokazala da se iz podataka unetih u dnevnik rada može argumentovano istraživati razvoj obrazovanja uopšte, ili pak posebnih pitanja iz sektora vaspitanja i obrazovanja.³¹ Ukoliko vaspitno – obrazovna ustanova, na primer, kao stvaralac arhivske građe odluči da štampa popunjene elektronske dnevnik rada, tada u svom posedu i u okviru svog arhivskog fonda poseduje samo kopije elektronskog dnevnika rada kao originala, s obzirom na zakonsku odredbu da se arhivska građa i dokumentarni materijal čuvaju u izvorno nastalom obliku, što je u ovom slučaju elektronski oblik. Paradoksalna situacija nastaje da stvaralac arhivske građe ne poseduje više sopstvenu originalnu dokumentaciju.

Dalje se postavlja pitanje ko je sopstvenik dnevnika rada u elektronskom obliku, da li ministarstvo prosvete koje je vlasnik elektronskog sistema, u okviru koga se i na čijim serverima ove evidencije vode i čuvaju, a kreirale su ga škole kao stvaraoci, ko upravlja podacima unetim u elektronske dnevnik. Javlja se nejasnoća oko nadležnosti arhiva prilikom odobrenja uništenja elektronskih dnevnika po proteku roka njihovog čuvanja: da li će to biti teritorijalno i stvarano nadležan javni arhiv na čijoj teritoriji postoji i radi škola koja je stvaralac konkretnog dnevnika rada ili će to biti Državni arhiv Srbije, u čijoj se nadležnosti nalazi ministarstvo prosvete kao stvaralac i sopstvenik jedinstvenog informacionog sistema. Najzad, prilikom vršenja stručnog nadzora kod elektronskog dokumentarnog materijala i arhivske građe takođe je upitno razgraničenje nadležnosti između javnih arhiva. Najzad, izrečeno jasno potvrđuje formiranje zbirke istovrsnih dokumenata na državnom nivou, postignuto izdvajanjem istih iz celine arhivske dokumentacije nastale radom vaspitno-obrazovnih ustanova kao stvaralaca, koji imaju (ali u konkretnom slučaju stvarno nemaju) zakonsko pravo vlasništva nad dokumentarnim materijalom i arhivskom građom nastalim njihovim radom. Dakle, lepeza pitanja koja su zbunjujuća ne samo za arhiviste već i za stvaraoca, prilično je široka, od klasičnih, imovinsko-pravnih, preko operativnih, upotrebnih, bezbednosnih i zaštitnih, do čisto arhivistički principijelnih.

³¹ Bojan Ђорђевић, Школски регистратурски материјал (књиге евиденције и матичне књиге школе)-између архивистичке и историјске валоризације, у: *Архивска грађа у теорији и пракси*, Зборник радова са Међународног архивистичког скупа ADS-а, Тара 2018, 22-29.

Ustanove zdravstvene zaštite

Najkompleksniju i najširu informacionu bazu, po našem mišljenju, poseduje sektor zdravstvene zaštite, bar prema normativnom okviru kojim su uređene vrste zdravstvene dokumentacije, njihovo vođenje, čuvanje i korišćenje. Njima je predviđen Republički integrisani zdravstveni informacioni sistem (RIZIS) koji uspostavlja, organizuje, vodi i razvija Ministarstvo zdravlja, uz tehničku podršku Kancelarije za informacione tehnologije pri Vladi Republike Srbije. Prema normativi, uočavamo da integrisani zdravstveni sistem čini više softverskih rešenja (sistema) koji su operativni u odgovarajućim segmentima sveobuhvatne delatnosti zdravstvene zaštite u Srbiji. Vidimo da su međusobno povezani informacioni sistemi različitih zdravstvenih celina, ustanova, različitih stvaralaca, što sa gledišta jedinstvenog uređenja i praćenja sistema zdravstvene zaštite, svih njenih segmenata, razumemo kao dobro rešenje, u operativnom i delatnom smislu ovog veoma važnog društvenog i državnog segmenta. Pored softverskih rešenja, u RIZISU se nalaze i posebno navedene evidencije, koje spadaju u domen rada samog Ministarstva zdravlja, tako da sistem shvatamo kao hibridnu tvorevinu, koja spaja različite vrste informacija, dokumentaciju, različite stvaraoce, pravno posmatrano međusobno samostalne u radu.³²

Zanimalo nas je praktično rešenje vođenja elektronske zdravstvene dokumentacije, trenutno u zdravstvenim ustanovama. Na primeru sekundarne zdravstvene zaštite, istražili smo postojanje nekoliko aktivnih i primenjivih elektronskih sistema evidencija. Najpre, u datoj normativi je izdvojen zdravstveni karton koji se vodi u elektronsku obliku (E-karton) i za koji je naznačeno da ga u vidu softverskog rešenja kreira i vodi Ministarstvo zdravlja. Upliv resornog ministarstva u rad zdravstvenih ustanova ogleda se i kroz uvođenje centralizovanih elektronskih baza dokumentacije i podataka o dokumentaciji koja ne nastaje radom ministarstva već različitih zdravstvenih ustanova. Na primer, registar laboratorijskih rezultata, registar radioloških snimaka, registar jedinstvene liste čekanja, predstavljaju sisteme koji su kreirani po sistemu objedinjavanja istovrsne elektronske dokumentacije različitih stvaralaca u jedan sistem, pod upravom sasvim trećeg pravnog subjekta, u ovom slučaju nadležnog ministarstva, koje po svojoj nadležnosti usmerava, kreira, nadzire rad zdravstvenih ustanova u svom sistemu. Stvarni stvaraoци navedene istovrsne dokumentacije su upravo kontrolisane zdravstvene ustanove. Elektronski zdravstveni kartoni su takođe u domenu stvaranja primarnih, u nekim slučajevima i sekundarnih zdravstvenih ustanova, te je posebno indikativno formiranje jednog sistema – dakle zbirke elektronskih zdravstvenih kartona na državnom nivou. Dok istovremeno, a s obzirom na to

³² *Zakon o zdravstvenoj dokumentaciji i evidenciji u oblasti zdravstva*, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023. Zakon je u primeni od 1. januara 2025. godine. Povrh toga, u sistemu RIZIS se vode i podaci koji se povlače iz Centralnog registra stanovništva.

da zdravstvene ustanove još uvek u svom radu stvaraju zdravstvene kartone i u klasičnom, papirnom obliku, ova vrsta dokumentacije se dakle čuva na dva različita mesta: klasična u arhivama zdravstvenih ustanova, a elektronska u virtuelnom zajedničkom „elektronskom depou“ jednovrsne dokumentacije kojom upravlja (i poseduje je) organ koji nije njen stvaralac – Ministarstvo zdravlja.

Slična je situacija i sa medicinskim istorijama bolesti koje nastaju u sekundarnim i tercijarnim, dakle stacionarnim ustanovama zdravstvene zaštite, a sada se vode i u klasičnom i u elektronskom obliku. Po svojoj obimnosti kao i utvrđenom roku čuvanja od bezmalo trajnog karaktera, bez kategorizacije po osnovu stvarnog značaja ove vrste dokumentarnog materijala, istorije bolesti će vrlo brzo zauzeti ogroman skladišni prostor u fizičkom arhivskom depou ali i na serverima stacionarnih ustanova ili čak državnom Data centru za čuvanje i upravljanje elektronskom arhivom. Da li jedan od prilično zastupljenih informacionih sistema u zdravstvenim ustanovama, *Heliant health* zdravstveni informacioni sistem, ima kapaciteta da obezbedi trajno, pouzdano i celovito čuvanje medicinske arhivske dokumentacije? Zastupljen je danas u 280 zdravstvenih ustanova u Srbiji, a predstavnici ovih stvaralaca ga izdvajaju kao jednog od kompleksnijih informacionih sistema, koji podržava poslovanje individualne zdravstvene ustanove i „zbrinjava“ ne samo medicinsku dokumentaciju već i drugu koja nastaje u radu zdravstvene ustanove. Odlikuje ga višefunkcionalnost i čini se da je pogodan za nadograđivanje.³³ Ono što nas je posebno u arhivističkom smislu zanimalo kod ovog sistema na primeru Opšte bolnice u Požarevcu, jeste mogućnost da svi podaci o pacijentima, kao i iz zdravstvenog segmenta rada bolnice, mogu biti čuvani u okviru *Heliant IS* na tehničkim resursima samog stvaraoca, odnosno konkretne zdravstvene ustanove. Možda je, prema našim shvatanjima, ovaj sistem najpribližniji klasičnom sistemu arhiviranja i čuvanja papirnog dokumentarnog materijala koji nastaje radom zdravstvene ustanove kao pojedinačnog stvaraoca, odnosno da je u okviru ovog sistema donekle zadržano jedinstvo organske celine dokumentacije nastale prema svome poreklu odnosno prema sveukupnom poslovanju konkretnog stvaraoca. Ne predstavlja izdvojenu zbirku istovrstnih dokumenata, kao što je to slučaj sa napred navedenim i izdvojenim serijama medicinske dokumentacije koja se pronalazi i u *Heliant IS*-u, ali i „izvozi“ kroz posebne softvere, grupiše kao zbirka jedne vrste elektronskih dokumenata i takva „uvezana“ je i dostupna na uvid svim zdravstvenim ustanovama u zemlji. Posebno pitanje je zaštite podataka kod medicinske dokumentacije, u klasičnom, još izraženije i u elektronskom obliku, koje zbog svog značaja zaslužuje da bude posebno razmotreno i predstavljeno u odvojenoj studiji. Prema sadašnjim karakteristikama *Heliant IS*-a, prema našim saznanjima, podržava upravljanje dokumentima, arhiviranje i bezbedno čuvanje i vidljivost

³³ <http://heliant.rs> (Pristup: 4.12.2024).

medicinskih podataka isključivo od strane zdravstvene ustanove koja ga koristi i koja posredstvom ovog sistema stvara i koristi elektronska dokumenta.³⁴

Zbirka elektronskih faktura

Najzad, istakli bismo još jednu funkcionalnu zbirku elektronskih dokumenata, formiranu u posebnom informacionom sistemu za izradu, prosleđivanje i primanje elektronskih faktura kod pravnih subjekata u javnom i privatnom sektoru. Sistem elektronskih faktura je „informaciono-tehnološko rešenje kojim upravlja centralni informacioni posrednik i preko koga se vrši slanje, prijem, evidentiranje, obrada i čuvanje elektronskih faktura“ i predstavlja zbirku elektronskih faktura koja se formira na državnom nivou. Arhivistički posmatrano, ne radi se o trajnom dokumentu, iako je relevantnim propisom utvrđeno da se elektronska faktura izdata ili primljena od strane pravnog subjekta u javnom sektoru čuva trajno u sistemu elektronskih faktura. S obzirom na ovu odredbu, u pogledu upravljanja i trajnog čuvanja, jasno je da ovom vrstom dokumentacije više ne upravlja njen stvaralac, već „informacioni posrednik“ koji upravlja elektronskim sistemom u kome je stvorena i pohranjena elektronska faktura, bilo kog njenog izdavaoca ili primaoca.³⁵ Čije je vlasništvo tako kreirana faktura, ko su akteri pravno-ekonomskog posla proizvedenog po osnovu elektronske fakture, ko raspolaže tom vrstom dokumentacije u elektronskom obliku? Ako je zakonom utvrđeno da se elektronska faktura u javnom sektoru čuva trajno, to se već radi o arhivskoj građi, te je pitanje njenog sigurnog dugotrajnog čuvanja mnogo značajnije, uz to što je „istrgnuta“ iz celine arhivske dokumentacije svog stvaraoca ili imaoca i predata na trajno čuvanje u okviru veštački formirane celine, serije istovrsnih arhivskih dokumenata kojom upravlja „treći subjekat“ delegiran od strane države, a koji nije stvaralac predmetne arhivske dokumentacije.

Ako bismo sumirali rezultate našeg istraživanja zadate teme, da li bi bilo suviše decidno ili „autarhičnim i prevaziđenim tradicionalnim“ principima vrednovano kao stereotipan zaključak da se Srbija nalazi, pored svih drugih, i na „arhivističkoj prekretnici“, koju karakteriše postepeno napuštanje principa arhivskog fonda kao osnova u arhivističkom zakonodavstvu, teoriji i praksi?! Na osnovu posebnih normativa kojima se uređuje elektronsko poslovanje i postupanje u posebnim segmentima pravnih odnosa, elektronsko arhiviranje i druge srodne oblasti, svedočimo rađanju „nove arhivistike“. Izdvajaju se pojedine vrste ili serije istovrsne dokumentacije, posebno ukoliko nastaju u elektronskoj formi, i pohranjuju se u okviru posebnih informacionih sistema kreiranih na nivou države posredstvom resornih ministarstava i uz podršku državne Kancelarije za informacione tehnologije. Jedinostveni serveri na kojima

³⁴ IAP, službene evidencije o stvaraocima i imaocima arhivske građe, *Dosije stvaraoca Opšta bolnica Požarevac, informacije o upravljanju elektronskim dokumentima*.

³⁵ *Zakon o izdavanju elektronskih faktura*, „Službeni glasnik RS“, br. 44/2021, br. 94/2024.

se čuvaju podaci u okviru informacionih sistema uglavnom nisu u posedu stvaralaca predmetnog dokumentarnog materijala i arhivske građe,

Da li u tom slučaju možemo osnovano govoriti i o „preslikavanju“ i implementiranju „anglosaksonskog“ arhivističkog modela u okvire već dobro „zaprimljenog“ tradicionalnog fondovskog arhivističkog sistema? Ako se posmatra sistem administrativnog poslovanja stvaralaca izvanevropskoj arhivističkoj teoriji i praksi, pre svega u Sjedinjenim Američkim Državama, uočavamo da fondovski princip nije prioritetan u SAD-e, dok se u Kanadi primenjuje dvojaki princip (fondovski i princip serija/zbirki). Za razliku od kontinentalnog sistema, u SAD-e je čuvanje dokumentarnog materijala „decentralizovano“, jer arhiva jednog stvaraoca ne čuva na jednom mestu celokupnu građu nastalu radom te institucije. Dokumentarni materijal se nalazi kod obrađivača, odnosno po organizacionim jedinicama, unutar njih kod referenata za određene delatnosti, na koji način nastaju serije dokumenata po delatnostima odnosno temama. Ovakav sistem se preslikava i na naučno-informativna sredstva, tako da kod izrade sumarnog inventara jedinica opisa neće biti kutija, fascikla i knjiga, već „serija dokumenata“, bez obzira na broj fizičkih jedinica.³⁶ Na osnovu napred iznetog, reklo bi se da se evidentiranje i obrada elektronskih dokumenata praktično skoro na takav način obavlja sada i u Srbiji.

Ukoliko je tako, stičemo utisak da će se kriterijumi za čuvanje arhivske građe i dokumentarnog materijala u klasičnom obliku razlikovati od kriterijuma primenjivih za arhiviranje elektronskih dokumenata. Preciznije, deo postojeće arhivske građe u papirnom obliku svakog stvaraoca će formirati arhivski fond tog stvaraoca, dok će deo elektronskog dokumentarnog materijala i buduće arhivske građe istog, posebno u javnom sektoru, biti skladišten u posebnim informacionim sistemima, uglavnom kreiranim na državnom nivou, u okviru istovrsnih grupa dokumentacija, koje u stvari predstavljaju zbirke dokumenata. Takođe, praksa nastanka i operative, kao i arhiviranja elektronskih dokumenata formira osnov za izradu novih, posebnih i kvalitativno drugačijih stručnih uputstava u odnosu na ona koja su u osnovi arhivističkog rada bila primenjiva dosada. Očekujemo kreiranje posebnih arhivističkih procedura za stručno postupanje sa elektronskim dokumentima, dokumentarnim materijalom i arhivskom građom.

Hoćemo li se, u tom slučaju, kao struka prilagođavati „nametnutoj praksi“, prema kojoj se „povinuju“ arhivski propisi, iako bi „prirodni sled“ trebalo da bude nešto drugačiji? Ili ćemo racionalnom i utemeljenom upotrebom svih raspoloživih stručnih resursa biti kreatori nove arhivističke realnosti, u kojoj će se vrednovati pre svega principi temeljnog znanja i arhivističke problematike i razumevanja tokova savremene poslovne i druge

³⁶ Б. Лекић, *Архивистика*, 112,113. О животном циклусу докумената од настанка, преко operative до вредновања и похранјивања у историјским архивима, посебно изазовима код електронских докумената, на искуствима САД и Канаде, више видети: Luciana Duranti, *Архивски записи, Теорија и пракса* (превод), Хрватски државни архив, Загреб 2000.

komunikacije, pokušavajući da iznađemo optimalno rešenje u interesu očuvanja, za budućnost, arhivske građe, bez obzira da li je ona nastala u klasičnom, analognom ili elektronskom izvornom obliku? Rekli bismo da je arhivistički odgovorniji, delotvorniji i našoj „arhivskoj budućnosti“ mnogo potrebniji ovaj drugi pristup.

Zaključak

Suočeni sa ekspanzijom elektronskog poslovanja i komunikacije između pravnih i fizičkih lica, državnog i nedržavnog sektora, intenzivnim stvaranjem elektronskih dokumenata, postavili smo arhivističkoj „struci i nauci“ suštinsko pitanje: opstaje li arhivski fond kao osnovni princip klasifikovanja, sređivanja, obrade i korišćenja arhivske građe ili ga „nasleđuje“ sistem formiranja zbirke istovrsne dokumentacije kao kvalitetnije stručno rešenje. Ne možemo osporiti značaj arhivskih zbirki, koje su kao „veštački“ skup najrazličitijih arhivskih dokumenata, koji međusobno često nisu povezani, bez obzira da se radi klasičnim, analognim ili elektronskim arhivskim dokumentima. Sa posebnom pažnjom i nadahnućem, istraživači iz fundusa različitih zbirki očekuju nova, neotkrivena saznanja kojima bi obogatili svoje „pisanje istorije“.

Značaj i izazovnost arhivskih zbirki posebno dolazi do izražaja u sveprisutnijem segmentu nastanka elektronskog dokumentarnog materijala i, u okviru njega, arhivske građe. Rezultat toga su, na državnom nivou u Srbiji, sve značajnije prisutne zbirke ili serije istovrsnih dokumenata kod pravnih subjekata kao stvaralaca (administrativne zbirke) koje su kreirane u okviru separatih ili jedinstvenih „integrisanih“ informacionih sistema na nivou osnovnih delatnosti u javnom sektoru. Iako nisu nepoznate u svetu klasične arhive, zbirke istovrsnih dokumenata postaju arhivistička realnost u „virtuelnom svetu“, koja dobija snagu da potisne i/ili revidira fondovski princip na kome počiva arhivska delatnost na ovim prostorima.

Normativni okvir koji se razvio poslednje decenije u Srbiji, odnoseći se na elektronski dokument, elektronsku upravu, elektronsko arhiviranje i administrativno poslovanje, prilično je detaljno uredio nastanak elektronske dokumentacije i njen status, sudbinu u sferi operative, obrade, korišćenja, nešto manje i nepotpunije u oblasti arhiviranja. Ali su se otvorile i nedoumice kojima smo se bavili u ovom radu. Prevaga zbirki elektronskih dokumenata u odnosu na arhivski fond, izdavanje određenih serija dokumenata i njihovo izmeštanje iz prirodne arhivske celine njenog stvaralaca, obrazovanje jedinstvenih zbirki na državnom nivou, u sektorima pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, privrede ili finansija, neposredno utiču i na druga sistemska arhivistička pitanja, nadležnost javnih arhiva, bezbednost i upravljanje elektronskim dokumentarnim materijalom, funkciju i značaj pravnog subjekta kao stvaralaca ili imaoca elektronske arhivske građe. Najnoviji sistem klasifikacije dokumentarnog

materijala pospešuje ulogu zbirke, a na nevešt i nenameran način devastira arhivski fond kao organsku celinu, u prvi plan ističe pojedinačan dokument, čime se predmeti i druge arhivske jedinice „lome“, što ima implikacije na proklamovan i do sada primenjivan sistem arhiviranja i evidentiranja dokumentarnog materijala i arhivske građe kod stvaralaca.

Na državnom nivou kreirani informacioni sistemi nesumnjivo imaju svoje funkcionalne vrednosti i kvalitete, olakšavajući operativan rad sa dokumentima, jer su izazovi savremenog tehnološkog i sveukupno životnog „tempa“ nametnuli visoka zahteve i očekivanja. Arhivistika, o kojoj govorimo kao struci ali i naučnoj disciplini, takođe ima svoje principe, zahteve, temeljnost, tradiciju, koja primenjiva adekvatno i znalački, garant je očuvanja arhivske građe i dokumentarnog materijala, za istoriju, nauku, društvene i pravne potrebe i spoznanja.

Ceneći vrednosti tradicije i savremenosti, promišljamo u interesu bezbednosti i trajnosti arhivskih dokumenata u elektronskom obliku. Stoga nam predstoji ozbiljan put u kreiranju „kompatibilne“ arhivistike, ali i opstanka temeljnih arhivističkih principa u „svetu“ visoko „frekventnih“ informacionih tehnologija. Put, po našem mišljenju, izazovan, ali ne neizvodljiv, uz sadejstvo svih raspoloživih stručnih resursa, znanja i iskustva u arhivskoj teoriji, praksi i delatnosti.

Summary

Faced with the expansion of electronic business and communication between legal and natural persons, the public and private sectors, and the intensive creation of electronic documents, we have posed a fundamental question to the archival „profession and science“: does the archival fonds, as the basic principle for classifying, arranging, processing, and using archival material, still persist, or is it being „replaced“ by a system of forming collections of similar documentation as a more effective professional solution? We cannot dispute the significance of archival collections, which, as „artificial“ groups of various archival documents, often unrelated to each other, regardless of whether they are classical, analog, or electronic archival documents. With particular care and inspiration, researchers from the holdings of different collections anticipate new, undiscovered insights that would enrich their „writing of history.“

The significance and challenges of archival collections are particularly evident in the ever-present segment of the emergence of electronic documentary material and, within it, archival material. As a result, at the state level in Serbia, there are increasingly significant collections or series of similar documents created by legal entities as creators (administrative collections) within separate or unified „integrated“ information systems at the level of core activities in the public sector. Although not unknown in the world of classical

archives, collections of similar documents are becoming an archival reality in the „virtual world,“ gaining strength to potentially displace and/or revise the fonds principle on which archival activity has been based in this region.

The normative framework that has developed in the last few decades in Serbia, addressing electronic documents, e-government, electronic archiving, and administrative operations, has quite thoroughly regulated the creation of electronic documentation and its status, its fate in the operational sphere, processing, and usage, albeit somewhat less and incompletely in the area of archiving. However, questions have arisen, which we have addressed in this paper. The prevalence of electronic document collections over archival fonds, the issuance of certain document series and their displacement from the natural archival whole of their creators, and the formation of unique collections at the state level in sectors such as justice, education, healthcare, economy, and finance, directly affect other systemic archival issues, including the jurisdiction of public archives, the security and management of electronic documentary material, and the role and significance of legal entities as creators or holders of electronic archival material. The newest system of classification of documentary material promotes the role of collections while inadvertently and unintentionally undermining the archival fonds as an organic whole, putting individual documents in the foreground, which causes the fragmentation of archival items and units. This has implications for the proclaimed and previously applied system of archiving and recording documentary material and archival holdings by creators.

At the state level, created information systems undoubtedly have functional values and qualities, facilitating operational work with documents, as the challenges of contemporary technological and overall life „pace“ have imposed high demands and expectations. Archival science, which we discuss as both a profession and a scientific discipline, also has its principles, requirements, thoroughness, and tradition, which, when applied adequately and competently, ensure the preservation of archival material and documentary material for history, science, and societal and legal needs and insights.

Appreciating the values of tradition and modernity, we contemplate the safety and longevity of electronic archival documents. Therefore, a serious journey lies ahead in creating „compatible“ archival science while ensuring the survival of fundamental archival principles in a world dominated by highly „frequent“ information technologies. This path, in our opinion, is challenging but not impossible, with the cooperation of all available professional resources, knowledge, and experience in archival theory, practice, and activity.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Istorijski arhiv Požarevac, *Službene evidencije, Opšti inventar o arhivskoj građi Istorijskog arhiva Požarevac*.
2. Istorijskog arhiva Požarevac, *službene evidencije o stvaraocima i imaoocima arhivske građe, Dosije stvaraoca Opšta bolnica Požarevac, informacije o upravljanju elektronskim dokumentima*.

Službeni listovi/Official Gazettes:

1. *Pravilnik o Jedinstvenom informacionom sistemu prosvete*, „Službeni glasnik RS“, br. 81/2019.
2. *Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija i izdavanju javnih isprava u osnovnoj školi*, „Službeni glasnik RS“, br. 102/2022.
3. *Sudski poslovnik*, „Službeni glasnik RS“, br. 110/2009, br. 18/2022.
4. *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju državnih organa uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 10/1993, br. 3/2017.
5. *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 20/2022.
6. *Uredba o jedinstvenim tehničko-tehnološkim zahtevima i procedurama za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku*, „Službeni glasnik RS“, br. 107/2021, br. 116/2023.
7. *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 21/2020, 23/2021, 14/2023.
8. *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*, „Službeni glasnik RS“, br. 14/2023.
9. *Zakon o Agenciji za privredne registre*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2004, 111/2009, 99/2011.
10. *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.
11. *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.
12. *Zakon o državnom premeru i katastru*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 92/2023.
13. *Zakon o elektronskoj dokumentaciji.....*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, br. 52/2021.
14. *Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, 52/2021.
15. *Zakon o izdavanju elektronskih faktura*, „Službeni glasnik RS“, br. 44/2021, br. 94/2024.
16. *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013, br. 92/2023.
17. *Zakon o zdravstvenoj dokumentaciji i evidenciji u oblasti zdravstva*, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023.

Knjige/Books:

1. Duranti Luciana, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa* (prevod), Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2000.
2. Enbers Gerhard, *Poslovi o arhivu, originalno izdanje*, Berlin 1967. (prevod Zajednica arhiva Srbije), Beograd 1981.
3. Istorijski arhiv Požarevac, *Varia (1791-)*, analitički inventar, uvodni tekst: Nataša Milošević Dulić, *Zbirka Varia (1791-)*, istorijska beleška, 5-9.
4. Lekić Bogdan, *Arhivistika*, Beograd 2006.

5. Millar Laura A, *Archives, principles and practices*, GB by MPG Books Group, UK 2010.
6. Nikiforova L. A, Belova G. A, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR-a*, (prevod stručne literature), izdanje Zajednice arhiva Srbije, Beograd 1976.
7. Stulli Bernard, *Arhivi*, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977.

Članci/Articles:

1. Cvetković Slobodanka, Cvetković Saša, *Elektronska dokumentacija u obrazovanju, na primeru osnovnih škola*, u: *Arhivska građa u teoriji i praksi*, Zbornik sa Međunarodnog arhivističkog skupa ADS-a, Tara 2018, 157-160.
2. *Iz arhivistike*, Priručnik za radnike u arhivima, Beograd 1959.
3. Nemeth Krešimir, *Arhivska građa*, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977.
4. Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija, *Arhivski pregled*, br. 1-2. Beograd 1971, 157-161.
5. Uputstvo o formiranju, sređivanju i obradi zbirke platata, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1985, 177-183.
6. Ђорђевић Бојан, Школски регистратурски материјал (књиге евиденције и матичне књиге школе)-између архивистичке и историјске валоризације, у: *Архивска грађа у теорији и пракси*, Зборник радова са Међународног архивистичког скупа ADS-a, Tara 2018, 22-29.

Internet:

1. <http://heliant.rs>.